

АНОТАЦІЯ

Комар П. А. Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню судової правотворчості та її ролі в утвердженні принципу верховенства права. На підставі презумпції про невід’ємну значущість правосуддя в остаточному установленні та зміцненні правовладдя, за допомогою основних форм та прийомів мислення, заснованого на розумінні логічних категорій, законів критичного мислення й на підставі етимологічного аналізу значення слова «утвердження» та змістовного навантаження словосполучення «утвердження верховенства права», з урахуванням напрацювань міжнародних інституцій, зокрема щодо формулювання контрольного переліку питань для оцінювання стану верховенства права в окремо взятій державі, правових позицій ЄСПЛ, обґрунтовано положення щодо визнання судової правотворчості важливим чинником утвердження верховенства права як гарантії більшості складових досліджуваного принципу.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні засади судової правотворчості» продемонстровано, що переважна частина існуючих у науковій площині формулювань поняття судової правотворчості використовують спосіб визначення через найближче родове поняття – «правотворчість», і запропоновано відмовитися від даного підходу з огляду на низку причин. По-перше, сам термін «правотворчість» не є абсолютно однозначним і загальноприйнятим, по-друге, діфінієндум судова правотворчість не є інтегративним терміном, що повністю охоплюється двома словами, які його складають, а може дещо виходити за межі їх традиційного сприйняття (судова

правотворчість не поглинається як видове поняття родовим поняттям «правотворчість»). Враховуючи наведені зауваження, сформульовано визначення поняття судової правотворчості із дотриманням правил формальної логіки.

Продemonстровано недоцільність розуміння поняття «судова практика» як сукупності лише певних конкретизуючих законодавство «правоположень», що не виправдано звужує його обсяг, з огляду на можливість існування суперечливої або неоднозначної судової практики. Тому судова практика не завжди є відтворенням правоположень, проте це певний досвід правозастосування, який може набути характеру усталеної судової практики або просто лишитися неоднозначним результатом розгляду судами певної категорії справ.

Зроблено висновок щодо поступового відтворення у правовій матерії проявів прецедентного права, послаблення позицій юридичного догматизму, зміни підходів й трансформації сприйняття функцій правових явищ, правових засобів та фрагментів правової дійсності, зокрема щодо визнання феноменів прецеденту тлумачення права, усталеної судової практики, доктрини верховенства права. Правотворчий потенціал судової влади віднесено до незримих компонентів, які забезпечують логічну цілісність правової матерії.

Визначено співвідношення понять «судова практика», «судова правотворчість (нормотворчість)», «судовий прецедент», уточнено положення щодо того, що джерелом права може виступати як суто судовий прецедент (що у «чистому» вигляді відсутній в правовій системі України, проте українська правова реальність вже сприйняла існування прецеденту тлумачення права), так і усталена судова практика (*jurisprudence constante*). Обґрунтовано нетотожність судової практики та судової правотворчості і на цій підставі запропоновано визнати джерельний характер судової правотворчості як можливості і водночас обов'язку суду створювати право у певних випадках з огляду на пряму дію норм Конституції України, необхідність подолання прогалин тощо.

Здійснено аналіз припустимості судової правотворчості у контексті розподілу влади, й, використовуючи правила гегелівської діалектичної тріади, на підставі тези («Судова влада не має перебирати на себе правотворчу функцію») й антитези («Судова влада як єдина укомплектована професійними правниками гілка влади, повинна здійснювати правотворчу функцію») зроблено спробу досягнути синтезу й сформульовано твердження, що *судова влада повинна компетентно застосовувати інструменти ефективного подолання прогалин і колізій там, де законодавець не впорався із своїм призначенням*.

Відсутність суперечності між принципом розподілу влади та правотворчими можливостями судової влади обґрунтовано з огляду на те, що, по-перше, з-поміж усіх гілок влади лише судова відрізняється суб'єктним складом виключно з професійних юристів; по-друге, правотворчість (окрім законотворчості у вузькому сенсі) не є виключною прерогативою парламенту, а притаманна й органам виконавчої влади; по-третє, судді порівняно із законодавцями та урядовцями здаються найменше заполітизованими, не в останню чергу завдяки заходам щодо забезпечення незалежності судової влади.

На підставі аналізу існуючих у науковій площині підходів до виокремлення ознак судової правотворчості зроблено висновок, що більшість з них мало чим відрізняються від ознак правотворчості у цілому (як то вказівка на специфічний суб'єкт судової правотворчості – суддю або суд – є не більш ніж частковим прикладом ознаки організаційної спрямованості правотворчості). З огляду на це уточнено перелік ознак судової правотворчості шляхом виокремлення більш конкретних й специфічних ознак, які дозволяють розкрити її сутність, а отже сприяють утвердженню у суспільній правосвідомості «правильного» розуміння цього феномену та його юридичних наслідків (вторинний характер, особлива мета, психограма судді як доказ припустимості *ratio decidendi*).

Уточнено положення щодо вторинного (субсидіарного) характеру судової правотворчості як невід'ємної її характеристики, що пояснюється ієрархією функцій судової влади, серед яких першочерговими є правозастосування, поновлення порушених прав, забезпечення справедливості, і полягає в «активації» суддями функції правотворця у чітко зрозумілих межах, якщо у інакший спосіб забезпечення справедливого правосуддя виявляється неможливим.

Обґрунтовано неприпустимість сприйняття інстанційності та можливості оскарження судового рішення як прагнення звужити суддівський розсуд у правозастосовній практиці, що диктується в звичній парадигмі позитивізму. З'ясовано необхідність трансформації суспільного сприйняття будь-якого коригування судового акту нижчестоящего суду вищим судом як свідчення негативної якості цього судового акту, й того, що судді може бути пред'явлений докір в неправильному вирішенні справи. Продемонстровано, що неминуче орієнтування суду на те, як реагуватимуть на його рішення вищі судові інстанції, знищує суть правосуддя, і за такого підходу потрібно буде визнати, що судова влада належить тільки вищим судам.

Обґрунтовано доцільність визнання повноваження щодо офіційного нормативного тлумачення законів України безпосередньо за законотворцем – Верховною Радою України, а казуального – за Верховним Судом. Наведено аргументи, що на теперішньому етапі розвитку правової держави й розбудови громадянського суспільства в Україні автентичне тлумачення як діалог законодавчої влади із «споживачем» результату законотворчості дозволить полегшити сприйняття громадянами не лише букви, а й духу законів, сприятиме забезпеченню єдності судової практики, а отже й передбачуваності судових рішень та як наслідок зростання рівня довіри до суду.

Розширено аргументацію неприпустимості мати за мету, яка повинна забезпечуватися системою судових інстанцій, однаковість судової практики, а не верховенство права (не заперечуючи значимості саме єдності судової практики як інституційного принципу верховенства права). З огляду на це

доведено, що однаковість судової практики як підстава для скасування, коригування судових актів не завжди відповідає суті діяльності суду, який прийняв рішення, як і суті діяльності судових інстанцій, що коригують ці судові рішення. Обґрунтовано, що коли судова практика єдина, але не «якісна», і з'являється рішення, яке в відхилення від «неправової» судової практики обирає правове вирішення питання, не варто підганяти судові акти під відповідність однаковості.

У розділі II «Верховенство права та судова правотворчість: від реалізації до утвердження» узагальнені сучасні підходи розуміння верховенства права, згідно із якими це складна багатоаспектна категорія, доктрина «відкритого типу», що немає чіткого вичерпного визначення, розкривається через інституційні принципи, кількість та розуміння яких постійно доповнюється, у першу чергу ЄСПЛ. Доведено абсолютну відмінність верховенства права від законності (верховенства закону як «диктатури закону»), яка спонукає звертатися до букви закону, а не його духу. У цьому і полягає головна сполучна ланка між ідеями верховенства права та якісного правосуддя, виходячи із суті функції, яку суди покликані здійснювати.

Здійснено статистичну перевірку гіпотези про кореляційну залежність між застосуванням у судових рішеннях принципу верховенства права (зокрема як верховенства людини, людиноцентризму) та показниками результатів оскаржень судових рішень. Продемонстровано статистично значущу достовірність припущення про те, що у суддів, які частіше використовують посилення судової аргументації з позицій верховенства права, частка скасованих або частково змінених рішень є значно меншою. Доведено статистично значущий взаємозв'язок виокремлених показників (відсоток скасованих або частково змінених рішень окремих суддів) за результатами опрацювання практики Вінницького окружного адміністративного суду з 01.01.2019 по 31.12.2019 рр.

Розроблено алгоритм перевірки судових рішень на відповідність

(дотримання) принципу верховенства права, який у перспективі запровадження експертних систем у юриспруденції може бути використаний для розроблення систем аналізу або прогнозування судових рішень за допомогою штучного інтелекту, а на сучасному етапі слугуватиме додатковим інструментом оперативного тестування рішення у справі суддею задля упевненості в його справедливості. Даний алгоритм є чітко визначеною послідовністю кроків із варіабельністю відповідей на ключові запитання, що ці кроки містять, починаючи з перевірки якості закону згідно із певними суворими загальноправовими вимогами до норм, які суд збирається реалізувати в даній справі, до зважування можливості дії суб'єкту владних повноважень в інший спосіб як у межах закону, так і шляхом невикористання законної можливості застосування примусу, щоб завдати меншої шкоди або уникнути небажаних наслідків для іншої сторони, якщо це не порушує балансу інтересів та не зводить нанівець функції юридичної відповідальності.

Здійснено оцінку перспектив запровадження кіберюстиції й ризиків «прогнозованого правосуддя» саме з точки зору неможливості враховувати найважливіші функціональні елементи верховенства права, оскільки дані інструменти, створюючи нову форму нормативності, потенційно можуть призвести в довгостроковій перспективі до стандартизації судових рішень, що базуються вже не на обґрунтуванні судами конкретних справ, а на чисто статистичних розрахунках. З огляду на це припущено, що треба створити взаємодію між людиною і машиною, щоб вони могли компенсувати недоліки один одного.

Удосконалено положення щодо провідної ролі в утвердженні верховенства права саме адміністративної юстиції (зокрема у контексті закріпленого КАС України правотворчого потенціалу представників суддівського корпусу) з огляду на те, що функція суду з перевірки права на відповідність загальноправовим принципам, стала прокладати собі дорогу з тих пір, як була введена ідея судового контролю, що передбачає наділення судів певною компетенцією по нормоконтролю в окремих процедурах, коли

оскаржуються нормативні акти будь-яких органів, які мають право на їх видання.

Виявлені загальні тенденції застосування принципу верховенства права та його складових у судових рішеннях в Україні, запропоновані кроки щодо поліпшення сучасної ситуації.

Удосконалено доктринальне тлумачення верховенства права як правовладдя, за якого державна влада здійснюється в межах закону, а суд, що є незалежним від інших органів державної влади, приймає справедливі рішення. Зроблено висновок, що зв'язаність державних органів законом є запорукою попередження сваволі, проте, враховуючи особливості переважаючого сьогодні типу праворозуміння, а саме визнання нетотожності права і закону, існує потреба в існуванні незалежної гілки влади, яка гарантуватиме справедливість і тоді, коли закон на це нездатний (будучи неправовим), що і є основним доказом правотворчої здатності судових органів, без якої втілення постулатів верховенства права як основоположного принципу захисту прав людини очевидно неможливий.

Ключові слова: правотворчість, судова правотворчість, правосуддя, верховенство права, довіра до суду, судова практика, *ratio decidendi*, *jurisprudence constante*, єдність судової практики.

ABSTRACT

Komar P. The Role of Judicial Lawmaking in the Establishing of the Rule of Law Principle. – Qualifying research paper in the form of a manuscript.

Ph. D. thesis in Law for the degree in 08 «Law» for specialty 081 «Law». – Vasyl' Stus Donetsk National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Vinnytsya, 2021.

This thesis is devoted to a comprehensive study of judicial lawmaking and its role in establishing the principle of the rule of law. This paper argues that judicial lawmaking is an important component in establishing rule of law principle as a guarantee for the majority of sub-components comprising it based on the presumption of the inalienable importance of justice in the final establishment and strengthening of law primacy. To prove that, this paper applies the basic forms and techniques of reasoning based on understanding of several logical categories, laws of critical thinking and on the basis of etymological analysis of the meaning of the word "assertion" and the meaning of construct "assertion of the rule of law", taking into account the work of international institutions, in particular on the formulation of a checklist for assessing the rule of law in a particular state, and the legal positions of the ECHR.

In Chapter 1 "Theoretical and Methodological Fundamentals of Judicial Lawmaking Research" it is shown that the vast majority of existing formulations of the concept of judicial lawmaking in the scientific domain use the method of determining the very term "law-making." The paper suggests to abandon such approach and provides several reasons in support of such approach. Firstly, the term "lawmaking" is not completely unambiguous and generally accepted, and secondly, the definition of judicial lawmaking is not an integrative term that is fully covered by the two words that make it up, but may go beyond their traditional perception (judicial lawmaking). not absorbed as a kind of concept by the generic concept of "lawmaking"). Taking into account the above remarks, the definition of the concept of judicial lawmaking with the rules of formal logic is formulated.

The paper argues for the inexpediency of the understanding of "judicial practice" concept as a set of only certain "legal provisions" specifying the legislation, which unjustifiably narrows its scope, given the possibility of contradictory or ambiguous judicial practice. Therefore, judicial practice is not always a reproduction of legal provisions, but it is a certain experience of law enforcement, which may become an established case law or simply remain an ambiguous result of the consideration of a certain category of cases by the courts.

It is concluded that the manifestations of case law are gradually reproduced in legal matter, weakening of the positions of legal dogmatism, changing approaches and transforming the perception of the functions of legal phenomena, legal means and fragments of legal reality, in particular the recognition of precedent of interpretation of law phenomena, established case law, doctrine of the rule of law. The law-making potential of the judiciary authorities is attributed to the invisible components that ensure the logical integrity of the legal matter.

The paper determines the correlation of the terms "judicial practice", "judicial lawmaking (rulemaking)", "judicial precedent". The provision that the source of law can act as a purely judicial precedent was clarified (which in its "pure" form is absent in the legal system of Ukraine, however Ukrainian legal reality has already accepted the existence of a precedent for the interpretation of law) and established case law (*jurisprudence constante*). The author substantiates dissimilarity of judicial practice and judicial lawmaking and based on that proposes to recognize the 'source' nature of the judicial lawmaking as a possibility and at the same time the obligation of the courts to create the right in certain cases given the direct effect of the Constitution of Ukraine, as well as the need to overcome legal gaps, etc.

The paper attempted to analyze the admissibility of judicial lawmaking in the context of separation of powers, using the rules of Hegel's dialectical triad, on the basis of the thesis ("*Judiciary should not fully consume the law-making function*") and the antithesis ("*The judiciary, as the only branch of state power staffed by professional lawyers, should perform a law-making function*"). Thus, the research made an attempt to achieve a synthesis and formulate the statement suggesting that

the judiciary should competently apply the tools of effective overcoming of gaps and conflicts of laws where the legislator has not performed its purpose.

The absence of contradiction between the principle of separation of powers and the lawmaking capacity of the judiciary is justified given that, firstly, of all the branches of government, only the judiciary differs in subject matter exclusively comprised of professional lawyers; secondly, lawmaking (apart from the lawmaking in the narrow sense) is not the exclusive prerogative of the parliament, but is also inherent within executive bodies; and thirdly, judges seem to be the least politicized compared to legislators and government officials, not least because of measures to ensure the independence of the judiciary.

Based on the analysis of scientific approaches to the separation of features of judicial lawmaking, the author concluded that most of them differ little from the features of lawmaking in general (such as the indication of a specific subject of judicial lawmaking – a judge or a court – is nothing more than a partial example of organizational orientation of lawmaking). As such, the list of features of judicial lawmaking is clarified by highlighting more specific and concrete features that reveal its essence, and thus contribute to the establishment of public "correct" understanding of this phenomenon and its legal consequences (secondary nature, special purpose, psychogram of the judge as proof of admissibility of the *ratio decidendi*).

This paper attempts to interpret the secondary nature of judicial lawmaking as an integral part of lawmaking, which is explained by the hierarchy of functions of the judiciary. Such functions include primarily law enforcement, restoration of violated rights, ensuring justice. However, when this proves to be impossible due to imperfections in legal regulation, the judges and courts "activate" the function of so-called "lawmaker" within stipulated limits.

The research justified the inadmissibility of the perception which implies that instance and the possibility of appealing a court decision interpreted as a desire to narrow the judicial discretion in law enforcement practice, which is dictated in the usual paradigm of positivism. The clarification of the need to transform the public

perception of any correction of a lower court's judicial act by a higher court as an evidence of the poor quality of this judicial act, and the fact that a judge may be reprimanded for incorrect decision of the case, was made. The author has shown that the constant focus of the court on the higher courts reaction to its decisions destroys the essence of justice. Accepting such an approach 'as is' will lead to a conclusion that the judicial power belongs only to the higher courts.

The paper substantiated the expediency of recognizing the authority regarding the official normative interpretation of the laws of Ukraine directly by the legislator – the Verkhovna Rada of Ukraine, and for the casual interpretation – by the Supreme Court. It also provides arguments proving that at the current stage of development of the rule of law and development of civil society in Ukraine, authentic interpretation as a dialogue between the legislature and the "consumer" of the lawmaking will facilitate citizens' perception not only of the implied meaning of the laws but also their hidden intentions. As a consequence of increasing level of trust in the court the predictability of court decisions and level of trust to courts will increase.

This research paper expands the argumentation of the inadmissibility of the goal pursuing the uniformity of judicial practice of the system of judicial instances, rather than the rule of law (without denying the importance of the unity of judicial practice in a broad sense, and not as an unalterable basis for reviewing court decisions). In view of this, it is proved that the uniformity of judicial practice as a basis for revocation and correction of judicial acts does not always correspond to the essence of the court that has made the decision, as well as the essence of the courts that have corrected these court decisions. The author justified that when judicial practice is uniform, but not "qualitative", and there is a decision that, in deviation from "non-legal" judicial practice, chooses the legal solution of the issue, there is no practical need to adjust judicial acts to uniformly.

Chapter II "Rule of Law and Judicial Lawmaking: from Implementation to Establishing" further develops the provision that strict adherence to the rule of law will strengthen the authority of the judiciary and reinstatement of trust in it, which

as a consequence will contribute to law supremacy, provide opportunities for a fair trial, and will raise the legal awareness in society. It has been shown that such vicious circle statement like "the rule of law principle must serve to uphold the rule of law concept" is not a logical error, because realizing this, it seems realistic to 'break' this circle and turn it into an algorithm, a sequence of steps and reforms, most of which should be aimed at reforming the judiciary.

The author tried to prove that the constitutional reform of justice in 2016, in addition to numerous novelties that provide specific steps towards the transformation of the judiciary, had one of the most important achievements such as the renewal of the theoretical foundations, the general principles of justice. The author's interpretation of the idea that the replacement of the constitutional norm which says "judges in the administration of justice are guided only by law" by a legislative structure that calls on judges to be guided by the rule of law, at a fundamental, basic level society should lead to a redirection of all state activities to maintain human rights and interests of civil society as a whole.

The expediency of combining the categories "judicial lawmaking" and "rule of law" in one phrase is substantiated and it is proved that the enumeration of these two categories through the conjunction "and" is not only a formal attempt to syntactically combine diverse or even incompatible things, but rather a stress on importance of the two phenomena and their interdependence.

Generalized modern approaches to understanding the rule of law are revealed. According to them it is a complex multifaceted category, the doctrine of "open type", which has no clear comprehensive definition, and is expressed through institutional principles, the number and understanding of which are constantly updated, especially by the ECHR. The paper proved the absolute difference between the rule of law and the legitimacy (the rule of law as a "dictatorship of the law"), which prompts one to refer to the letter of the law, not to its spirit. This is the main link between the ideas of the rule of law and quality of justice, based on the essence of the function that courts are called to perform.

The paper performed a statistical test of the hypothesis about the correlation between the predominant reproduction in court decisions of the postulates of the rule of law (in particular the rule of man, anthropocentrism) and the indicators of the results of appeals against court decisions. The conclusions show that the judges, who more often use the rule of law for the strengthening of their judicial reasoning, statistically have a significantly lower share of revoked or partially changed decisions. There is a proof of statistically significant relationship between the selected indicators (the percentage of revoked or partially changed decisions of individual judges) based on the results of the study of the practice of the Vinnytsia District Administrative Court from 01.01.2019 to 31.12.2019.

The author developed an algorithm for checking court decisions for compliance with the principle of the rule of law, which with the future introduction of expert systems in jurisprudence can be used to develop systems for analyzing or predicting court decisions using artificial intelligence, and at the present stage will serve as an additional tool for operational testing a judge to ensure his fairness. This algorithm is a clearly defined sequence of steps with variability of answers to key questions that these steps contain, starting from checking the quality of the law in accordance with certain strict general legal requirements to the rules to be implemented in this case, to weigh the possibility of the subject of power, otherwise, both within the law and by not using the lawful possibility of coercion to cause less harm or to avoid undesirable consequences for the other party, provided that this does not disturb the balance of interests and nullify the function of legal liability.

In the paper, author analyzed the prospects of the introduction of cyberjustice and the risks of "predicted justice" in terms of the inability to take into account the most important functional elements of the rule of law, as these tools, when creating a new form of regulation, could potentially lead to long-term standardization of cases, that will be based not on justification of particular cases, but rather on purely statistical calculations. In view of this, the researcher assumed that it is necessary to create an interaction between man and machine so that they can compensate for each other's shortcomings.

The position on the leading role in establishing the rule of law of administrative justice has been improved (in particular in the context of the law-making capacity of the judiciary enshrined in the Code of Administrative Proceedings of Ukraine), given that the court's function of verifying the law's conformity with the overall legal principles was introduced. It provides for the granting to courts a certain competence in regulatory control in certain procedures, when challenging the regulations of any official bodies that have the right to issue them.

The general tendencies of application of the principle of rule of law and its components in court decisions in Ukraine were revealed, as well as the steps for improvement of a modern situation were offered.

The paper improved the doctrinal interpretation of the rule of law as a supremacy of law, in which state power is exercised within the law, and the court, which is independent of other state authorities, makes fair decisions. It is concluded that the coherence of state bodies by law is a guarantee of prevention of arbitrariness, however, given the prevailing type of legal understanding, namely the recognition of the dissimilarity of law and law, there is a need for an independent branch of government that will guarantee justice. And when the law is incapable of it (being illegal), which is the main proof of the law-making capacity of the judiciary, the implementation of the postulates of the rule of law as a fundamental principle of protection of human rights is obviously impossible.

Keywords: lawmaking, judicial lawmaking, justice, rule of law, principle of legal certainty, legal technique, res judicata, unity of judicial practice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Комар П. Система джерел права та система законодавства: сучасний стан поняттєво-категоріального апарату і принципів правозастосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 36-40. URL: http://www.pap.in.ua/3_2019/9.pdf.

2. Комар П. Верховенство права та судова правотворчість: знову про сутність конституційного принципу у світлі пошуку ефективних шляхів його реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 62. С. 36-41. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1175301.pdf>

3. Komar P. Judicial Lawmaking as a Special Type of Lawmaking in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6. P. 188-192.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Комар П. Поняття конституційного законодавства України. *Наукові розвідки з актуальних проблем публічного і приватного права*. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 15 листопада 2017 р.). С. 46-50.

2. Комар П. Загальнотеоретичні аспекти судової правотворчості в Україні. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.). С. 118-122.

3. Комар П. Судова влада як суб'єкт правотворчості в Україні. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 18–19 грудня 2020 р.). С. 22-26.

4. Комар П. До питання судової правотворчості у контексті поділу влади. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*

Міжнародна науково-практична конференція (м. Запоріжжя, 29–30 січня 2021 р.). С. 15-18.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Комар П. Поняття та система конституційного законодавства України: підходи, проблеми, напрями вирішення. *Правничий часопис Донецького університету*. 2016. № 1/2. С. 3-10.

2. Komar P. The Value of Precedent as a Source of Law in Ukraine. *Economic and law paradigm of modern society*. 2020. №1. P. 79-85. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/issue/archive>.